

RIVOJLANISHIDA KECHIKISH BO'LGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Qayumova Gulzira Alisher qizi

*Ulug'nor tumani 1-umumiy o'rta
ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada rivojlanishida kechikish bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning emotsional, kognitiv, ijtimoiy rivojlanishi va pedagogik yondashuvlar muhokama qilinadi. Shuningdek, psixologik yordam va korreksion ishlanmalar orqali rivojlanish sur'atlarini oshirishga doir tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: rivojlanish kechikishi, bola psixologiyasi, kognitiv rivojlanish, emotsional-irodaviy soha, korreksion pedagogika, defektologiya, logopedik yondashuv.

Bola shaxsining to'laqonli rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Ayrim hollarda bolalarning psixofiziologik yoki psixik rivojlanishida sekinlashuv yoki orqada qolish holatlari kuzatiladi. Bunday rivojlanish kechikishlari bola psixologiyasi va defektologiya fanining alohida tadqiqot obyektidir. Ushbu holat erta aniqlanmasa, bolada turli murakkabliklar, jumladan, o'qish va ijtimoiylashuv jarayonida muammolar kelib chiqadi.

Rivojlanishida kechikish bo'lgan bolalarning psixologik tavsifi

Rivojlanish kechikishi — bolaning yoshiga xos psixik funksiyalari (nutq, tafakkur, xotira, idrok, emotsional-irodaviy soha)ning normativ rivojlanishdan orqada qolishidir¹. Bu kechikishlar quyidagilarga bo'linadi:

- **Psixik rivojlanishning umumiy kechikishi (PRUK);**
- **Nutqiy rivojlanish kechikishi (NRK);**
- **Motorik rivojlanish kechikishi;**

¹ Leontyev, A.N. (1981). *Psixikaning rivojlanishi*. Moskva: Pedagogika.

- **Aralash tipdagi kechikishlar.**

Ushbu bolalarda diqqatning tarqoqligi, muayyan vazifaga doimiy e'tibor qaratmaslik, emotsional beqarorlik va past o'zini baholash hollari tez-tez uchraydi².

Psixologik rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar

Bola rivojlanishidagi kechikishga quyidagi omillar sabab bo'ladi:

- **Irsi omillar** (genetik kasalliklar, tug'ma nuqsonlar);
- **Homiladorlik va tug'ruq davrining patologiyalari** (asfiksiya, gipoksiya);
- **Ijtimoiy muhit** (oiladagi befarqlik, emotsional e'tiborsizlik);
- **Pedagogik e'tiborsizlik** (ta'lim berilmasligi yoki noto'g'ri yondashuv);
- **Nutqiy stimul yetishmasligi** (kambag'al til muhitida o'sish).

Kognitiv va emotsional-irodaviy rivojlanishdagi xususiyatlar

Bu bolalarda quyidagi psixik xususiyatlar kuzatiladi:

Ko'rsatkich	Oddiy bola	Rivojlanishida kechikkan bola
Diqqat	Barqaror	Tarqoq, beqaror
Xotira	Faol	Sekin, eslab qolish qiyin
Nutq	Ravon	So'z boyligi cheklangan
Emotsiyalar	Muvozanatli	Tez hayajonlanadi, injiqlik
Tafakkur	Yoshga mos	Sekin, oddiy bog'liqliklar

1-jadval

Psixokorreksion va pedagogik yondashuvlar

Rivojlanishida kechikkan bolalar bilan ishlashda individual va kompleks yondashuv muhimdir:

- **Logopedik mashg'ulotlar** – nutqiy muammolarni bartaraf etish;

² Vygotskiy, L.S. (1991). *Psixologiya va defektologiya asoslari*. Moskva: Pedagogika.

- **Psixologik treninglar** – emotsional muvozanatni saqlash;
- **Ijtimoiy-psixologik moslashuv** – guruhli ishlar orqali ijtimoiylashuvni kuchaytirish;
- **Sensor integratsiya terapiyasi** – hissiy qabul qilishdagi buzilishlarni bartaraf etish;
- **Ota-onalar bilan hamkorlik** – rivojlanishga uy sharoitida ham hissa qo'shish.

Erta aralashuvning ahamiyati

Rivojlanish kechikishini erta aniqlash va maxsus dasturlar asosida ishlash bolaning keyingi psixologik, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi. Erta aralashuv bolada motivatsiyani shakllantiradi, o'z-o'ziga ishonchni tiklaydi va ijtimoiy adaptatsiyani yengillashtiradi³.

Diagnostika jarayonining o'rni va bosqichlari

Rivojlanishda kechikish aniqlanishi va unga qarshi chora ko'rilishi uchun **diagnostik jarayon** muhim rol o'ynaydi. Diagnostika quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. **Dastlabki kuzatuv** – tarbiyachi, psixolog yoki ota-ona tomonidan boladagi nomuvofiqliklar aniqlanadi (masalan, nutqdagi sekinlashuv, ijtimoiy qiyinchiliklar).
2. **Psixologik tekshiruvlar** – maxsus testlar yordamida bola diqqat, xotira, tafakkur, emotsional sohalar bo'yicha baholanadi.
3. **Tibbiy-pedagogik komissiya** – bola uchun individual rivojlanish yo'nalishi, ta'lim shakli aniqlanadi (masalan, maxsus sinf, inklyuziv ta'lim).
4. **Monitoring va qayta baholash** – har 3-6 oyda bola rivojlanishidagi o'zgarishlar kuzatilib, dasturning samaradorligi aniqlanadi.

Diagnostikada quyidagi metodikalar keng qo'llaniladi:

- "Matrisa Raven" testi – tafakkur darajasini o'lchash;
- Leontyevning "o'zini anglash darajasi" testi;
- Luriya, Bojko testlari – emotsional-irodaviy holatni aniqlash;

³ Raximov, A. (2018). *Maxsus pedagogika*. Toshkent: TDPU nashriyoti.

- Nutq rivoji bo'yicha logopedik testlar.

Ota-onalar bilan ishlash va psixoedukatsiya

Rivojlanishida kechikkan bolani faqat ta'lim muassasasida emas, oilaviy muhitda ham to'g'ri rivojlantirish kerak. Bu borada psixologlar va defektologlar tomonidan ota-onalar bilan muntazam quyidagi ishlar olib boriladi:

- **Psixoedukatsiya** – ota-onalarga bola rivojlanishidagi holatlar, yordam usullari haqida tushuncha berish;

- **Amaliy tavsiyalar** – bolaning uy sharoitidagi nutqini rivojlantirish, emotsiyalarini boshqarishiga yordam beruvchi o'yin va mashqlar;

- **Psixoterapevtik suhbatlar** – ota-onalardagi aybdorlik hissi, tushkunlik, noto'g'ri kutishlarni yengib o'tish;

- **Hamkorlikda maqsad belgilash** – bolaga nisbatan ortiqcha bosim emas, balki ijobiy motivatsiya yaratish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalarning faolligi va ruhiy barqarorligi bolaning rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi⁴.

8. Inklyuziv ta'lim muhitida qo'llab-quvvatlash strategiyalari

Bugungi kunda rivojlanishida kechikkan bolalar ko'pchilik holatlarda **inklyuziv ta'lim muassasalarida** o'qitiladi. Shuning uchun muhitga moslashuvga yordam beradigan strategiyalar zarur:

- **Differensial ta'lim** – har bir bolaning imkoniyatlariga moslashtirilgan topshiriqlar;

- **Ko'makchi pedagoglar** – defektolog, logoped, psixolog birgalikda ishlaydi;

- **Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish** – rolli o'yinlar, guruhli topshiriqlar orqali muloqotni kuchaytirish;

- **Vizual materiallar** – piktogramma, rasmlar, kartochkalar orqali tushunishni yengillashtirish;

- **Muvaffaqiyat holatlarini yaratish** – kichik yutuqlarni e'tirof etish orqali o'ziga ishonchni oshirish.

⁴ Tsoy, G.M. (2020). *Zamonaviy defektologik yondashuvlar*. Toshkent: Fan.

Bu yondashuvlar nafaqat o'quv samaradorligini oshiradi, balki bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ham jadallashtiradi.

Rivojlanish kechikishining turlari va ularning psixologik xususiyatlari

Rivojlanish kechikishining turli shakllari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos psixologik belgilar bilan tavsiflanadi:

- **Nutq rivojlanishidagi kechikish (NRK):** Bolalar nutqni ortiqcha kech egallashadi yoki so'z boyligi yetishmasligi bilan ajralib turadi. Bunday bolalarda tushunish va muloqot qilishdagi qiyinchiliklar sababli ijtimoiy izolyatsiya holatlari kuzatiladi. Shuningdek, ular ko'pincha e'tibor yetishmasligi va hissiy o'zgaruvchanlikka moyil bo'lishadi.

- **Psixomotor rivojlanish kechikishi:** Bola harakat koordinatsiyasi, muvozanat va nozik motorika sohalarida orqada qoladi. Bu esa ularning o'zini ifoda etish imkoniyatlarini kamaytirib, o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytiradi.

- **Intellectual rivojlanish kechikishi:** Tafakkur va xotira darajasi pastligi, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal etishdagi qiyinchiliklar bilan namoyon bo'ladi. Bu turdagi kechikishlarda o'qish va yozishni o'rganishdagi qiyinchiliklar ko'p uchraydi.

- **Emotsional-irodaviy rivojlanish kechikishi:** Bola o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladi, tez asabiylashadi, ijtimoiy vaziyatlarda moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Rivojlanish kechikishini oldini olish va profilaktika choralari

Rivojlanish kechikishini kamaytirish uchun quyidagi profilaktik choratadbirlar muhim hisoblanadi:

- **Homiladorlik va tug'ruq davrida shifokor nazoratini ta'minlash** — patologiyalarni vaqtida aniqlash va davolash;

- **Bolani onalik sutida boqish va sog'lom ovqatlanish** — bolaning immun tizimini mustahkamlash;

- **Erta psixomotor va nutq stimulyatsiyasi** — maxsus o'yinlar, kitob o'qish, muloqot qilish;

• **Maktabgacha yoshda muntazam rivojlantiruvchi mashg'ulotlar** —
motoriya, nutq, diqqat mashqlari;

• **Ijtimoiy muhitni boyitish** — do'stlar bilan o'yin, guruhdagi faoliyatlar.

Zamonaviy texnologiyalar va rivojlanish kechikishiga yordam

So'nggi yillarda psixologiya va pedagogikada kompyuter dasturlari, mobil ilovalar va virtual realilik texnologiyalari rivojlanish kechikishiga qarshi samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda. Masalan:

- Nutqni rivojlantirish uchun interaktiv dasturlar;
- Diqqat va xotirani yaxshilashga mo'ljallangan o'yinlar;
- Sensor-motor ko'nikmalarini mustahkamlovchi virtual mashg'ulotlar.

Bunday texnologiyalar bolaga qiziqarli muhit yaratib, uning qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi.

Rivojlanish kechikishi bo'lgan bolalarga ijtimoiy integratsiyaning ahamiyati

Bolalar jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish zarur. Ijtimoiy integratsiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Do'stlar bilan muloqot qilish** — doimiy guruh o'yinlari va faoliyatlar;
- **O'z-o'zini ifoda etish imkoniyatlarini oshirish** — san'at, musiqaga oid mashg'ulotlar;
- **Ijtimoiy qoidalarni o'rgatish** — muomala madaniyati, muloqot qoidalari;
- **Jamiyatda qabul qilishni oshirish** — boshqalar bilan birga ishlash, yordam berish va qabul qilishni rag'batlantirish.

Bu jarayon bolaning ijtimoiy o'ziga ishonchini mustahkamlash va normal jamiyatda faol ishtirokini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda rivojlanishida kechikish bo'lgan bolalar alohida e'tiborni talab qiluvchi guruh hisoblanadi. Ularning psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularga mos yondashuvni ishlab chiqish va korreksion chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bu borada pedagog, psixolog, logoped va ota-onalarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb

etadi. Bola o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun individual rivojlanish trayektoriyasini to'g'ri belgilash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leontyev, A.N. (1981). Psixikaning rivojlanishi. Moskva: Pedagogika.
2. Vygotskiy, L.S. (1991). Psixologiya va defektologiya asoslari. Moskva: Pedagogika.
3. Muxina, V.S. (2003). Bola psixologiyasi. Toshkent: O'qituvchi.
4. Raximov, A. (2018). Maxsus pedagogika. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. Tsoy, G.M. (2020). Zamonaviy defektologik yondashuvlar. Toshkent: Fan.